

РЕФЛЕКСИВНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВИКЛАДАЧА ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 378.011.3-051:159.9

М. М. Кужель

У наукових працях сучасності готовність розглядається як первинна, фундаментальна вихідна умова успішного виконання діяльності будь-якої складності. Готовність представляє ступінь мобілізації внутрішніх ресурсів людини з метою найбільш ефективного вирішення певних завдань [2]. Оскільки високий рівень готовності до діяльності розглядається, з одного боку, як умова досягнення високого рівня професіоналізму, а з іншого, – як його вияв, то готовність до діяльності є постійним об'єктом і предметом психологічних досліджень фізіологів, психологів і педагогів з початку ХХ століття, коли питання готовності почали розробляти з позиції теорії рефлексів І. П. Павлова і з позиції теорії установки Д. М. Узнадзе [1].

Аналізуючи роботи, присвячені проблемі психологічної готовності особистості, можна зробити висновок про те, що дана проблема розглядається, як мінімум, у двох аспектах. Перший аспект пов'язаний з розглядом психологічної готовності як результату професійної підготовки. Як формальний результат розглядаються знання, уміння і навички фахівця, але без урахування їх до розвитку особистості професіонала. Другий аспект пов'язаний з реалізацією ідеї підвищення рівня психологічної готовності людини до професійної діяльності. Даний аспект характеризує професійну підготовку саме як процес розвитку особистості професіонала, підвищення рівня її психологічної готовності за рахунок розширення меж професійних можливостей.

До початку 60-х років ХХ століття були виявлені фізіологічні, нейрофізіологічні і психологічні механізми регуляції та саморегуляції поведінки (П. К. Анохін, М. О. Бернштейн, М. Д. Левітов, О. Р. Лурія, Г. Мегун, Г. Уолтер, О. О. Ухтомський та ін.), і з усією очевидністю постала проблема готовності до

діяльності взагалі і до професійної діяльності зокрема. У 60-х роках ХХ століття проблема готовності до діяльності стала предметом досліджень спортивних психологів (Ф. Генон, Є. Г. Козлов, Б. І. Новиков, А. Ц. Пуні та ін).

Разом з тим визначення психологічної готовності особистості в існуючих дослідженнях залишається недостатньо з'ясованим. Не вивчене питання щодо ролі внутрішньої психічної активності особистості у формуванні психологічної готовності особистості до професійної діяльності, не визначені диференціальні критерії визначення конкретних рівнів мотиваційної та операціональної готовності особистості, а також не виявлені умови переходу з одного рівня психологічної готовності на інший. Однак, до числа особливо важливих проблем варто віднести динаміку стану психологічної готовності, можливості оптимізації даного стану для ефективного включення в діяльність. Саме тому необхідно визначити можливості управління станом психологічної готовності особистості в рефлексивному акті, а також встановити взаємозв'язок рефлексії з мотиваційним і операціональним компонентами готовності особистості.

Для визначення взаємозалежності між компонентами психологічної готовності нами було проведено дослідження на вибірці у кількості 178 осіб. У дослідженні взяли участь викладачі фізичної культури вищих закладів освіти Хмельницької області. У табл. 1 наведені середні значення, отримані за вибіркою. Використовуючи дані, наведені у табл. 1, можна зробити попередні висновки про початковий рівень психологічної готовності фахівців, у тому числі і викладачів фізичної культури, які склали вибірку. У першу чергу нас будуть цікавити середні показники за шкалами суб'єктивного контролю, особистісного диференціалу, психічної активності й мотивації.

Дані за шкалою рівня суб'єктивного контролю показують, що середнє значення за вибіркою склало 26,98. Даний показник нижче середнього показника за шкалою загальної інтернальності, який становить 33,4.

Таблиця 1

**Середні значення за шкалами рефлексії і готовності,
отримані за вибіркою досліджуваних (n = 178)**

№ з/п	Назва шкали	Середнє значення за вибіркою
Показники рефлексії		
1	Рівень суб'єктивного контролю	26,98
2	Оцінка (особистісний диференціал)	13,36
3	Сила (особистісний диференціал)	7,34
4	Активність (особистісний диференціал)	9,65
Показники готовності		
5	Самопочуття	4,89
6	Активність	4,54
7	Настрій	5,32
8	Мотивація успіху	13,27
9	Вербальна експресія	7,88
10	Спрямованість на себе	25,78
11	Спрямованість на спілкування	25,64
12	Спрямованість на справу	29,60

Таким чином, рівень загальної інтернальності викладачів, які склали вибірку, можна позначити як рівень, нижчий за середній. Особливості самосвідомості викладачів відображено у кількісних показниках особистісного диференціала за шкалами оцінки, сили й активності.

Аналіз даних показує, що усвідомлення викладачами певних властивостей особистості перебуває на низькому рівні, тобто усвідомлення власне особистісних характеристик, вольових якостей та якостей, пов'язаних зі спілкуванням, слабо виражено. Отже, провівши кількісний аналіз за шкалами суб'єктивного контролю та особистісного диференціала, можна сказати, що рівень рефлексії перебуває на достатньо низькому рівні.

Оцінка функціонального стану, проведеного за методикою САН, показала, що середньому рівню відповідає лише показник за шкалою настрою, який склав 5,32 (середній показник за даною шкалою у методиці САН дорівнює

5,1). Показники за шкалою самопочуття та активності перебувають на рівні нижче середнього: середній показник за шкалою самопочуття дорівнює 4,89 і середній за шкалою активності дорівнює 4,54 (за методикою: для самопочуття 5,4; для активності 5,0).

Визначаючи значення рівня психічної активності як показника готовності, можна відзначити, що рівень психічної активності за вибіркою склав нижче середнього. Оцінка орієнтації викладачів на успіх або уникнення невдачі у професійній діяльності показала, що середнє значення за шкалою мотивації успіху склало 13,27. Дане значення свідчить про те, що мотиваційний полюс викладачів яскраво не виражений, однак можна відзначити наявність слабкої тенденції до мотивації успіху. Даний факт, на наш погляд, свідчить про несформованість у викладачів критеріїв результативності у професійній діяльності викладача фізичної культури, а також можливо про відсутність уявлень про те, що таке успіх у педагогічній професії. Оцінка рівня вербальної експресії показала середнє значення за даною шкалою, яке дорівнює 7,88. Дане значення відповідає середньому рівню (за методикою від 6–9 балів).

У цілому рівень психологічної готовності викладачів можна позначити як низький. Виходячи з мети даного дослідження, нами були сформульовані такі завдання:

1. Визначити силу і значимість зв'язку між рівнем мотивації досягнення успіху і функціональним станом особистості.
2. Визначити силу і значимість зв'язку між рівнем суб'єктивного контролю людини та основними компонентами готовності особистості.
3. Виділити та описати найбільш статистично достовірні взаємозв'язки.

У результаті дослідження на вибірці була виявлена кореляція показників рефлексії з основними компонентами готовності особистості. У табл. 3.2 наведені дані кореляційного аналізу, які характеризують вплив основних рефлексивних компонентів самосвідомості на особливості мотивації та психічний стан людини.

Таблиця 2

**Зведена таблиця кореляцій за шкалами рефлексії та готовності
(за Пірсоном)**

Назви шкал	З/ПРО	УСК	0(ЛД)	3(ЛД)	А(ЛД)	с	А	Н	М
Самооцінка		0,17 p = 0,026	0,45 p = 0,000	0,09 p = 0,185	0,03 p = 0,623	0,12 p = 0,004	0,21 p = 0,004	0,21 p = 0,005	0,20 p = 0,006
Рівень суб'єктивного контролю	0,17 p = 0,026		0,21 p = 0,005	0,32 p = 0,000	0,19 p = 0,008	0,13 p = 0,063	0,25 p = 0,001	0,18 p = 0,016	0,50 p = 0,000
Оцінка (особистісний диференціал)	0,45 p = 0,000	0,21 p = 0,005		0,34 p = 0,000	0,30 p = 0,000	0,14 p = 0,056	0,31 p = 0,000	0,23 p = 0,002	0,32 p = 0,000
Сила (особистісний диференціал)	0,09 p = 0,185	0,32 p = 0,000	0,34 p = 0,000		0,48 p = 0,000	0,09 p = 0,209	0,30 p = 0,000	0,19 p = 0,008	0,31 p = 0,000
Активність (особистісний диференціал)	0,03 p = 0,623	0,19 p = 0,008	0,30 p = 0,000	0,48 p = 0,000		0,03 p = 0,640	0,21 {>=0,005}	0,19 p = 0,013	0,30 p = 0,000
Самопочуття	0,12 p = 0,004	0,13 p = 0,063	0,14 p = 0,056	0,09 p = 0,209	0,03 p = 0,640		0,58 p = 0,000	0,65 p = 0,000	0,12 p = 0,096
Активність	0,21 p = 0,004	0,25 p = 0,001	0,31 p = 0,000	0,30 p = 0,000	0,21 p = 0,005	0,58 p = 0,000		0,60 p = 0,000	0,20 p = 0,008
Активність	0,21 p = 0,005	0,18 p = 0,016	0,23 p = 0,002	0,19 p = 0,008	0,19 p = 0,013	0,65 p = 0,000	0,60 p = 0,000		0,25 p = 0,001
Мотивація успіху	0,20 p = 0,006	0,50 p = 0,000	0,32 p = 0,000	0,31 p = 0,000	0,30 p = 0,000	0,12 p = 0,096	0,20 p = 0,008	0,25 p = 0,001	

П р и м і т к а. Жирним шрифтом у таблиці відзначені найбільш значимі кореляції.

Як видно з табл. 2, існує середня високозначима (до = 0,50; p < 0,01) кореляція між рівнем суб'єктивного контролю і мотивацією людини. Як

відзначає Дж. Роттер, той самий тип контролю характеризує поведінку даної особистості і у випадку невдач, і у сфері досягнень. У нашому дослідженні була виявлена позитивна лінійна залежність між рівнем суб'єктивного контролю і мотивацією успіху. Дана кореляція підтверджує наше припущення про суб'єктивний контроль як показник рефлексивності свідомості людини. Люди з інтернальним локусом контролю менш схильні підкорятися тиску інших, вони сильніше, ніж екстернали, реагують на втрату особистої свободи, схильні чинити опір обставинам. Саме ці якості сприяють оволодінню професією викладача фізичної культури.

Високий рівень суб'єктивного контролю більшою мірою властивий людям автономним, які мають власну думку і виступають як активні суб'єкти діяльності. Дану тезу також можна підтвердити показниками з таблиці. Як ми бачимо, існує високозначима помірна кореляція ($k = 0,32$; $p = 0,000$) між рівнем суб'єктивного контролю та силою особистісного диференціала у структурі професійної самосвідомості.

Високі значення фактора сили особистісного диференціала свідчать про розвиток вольових сторін особистості, про те, як вони усвідомлюються самою людиною. Такі люди, як правило, упевнені в собі, незалежні і схильні розраховувати на свої сили у важких ситуаціях. Люди з високим значенням фактора сили, як правило, послідовні і мають високу особистісну готовність до дії в екстремальних ситуаціях.

Також відзначений зв'язок сили (особистісний диференціал) з активністю та мотивацією успіху, що може свідчити про те, що люди, які усвідомлюють у собі вольові якості, виявляють більш високу активність і спрямовані на досягнення успіху в діяльності.

Помірна кореляція ($k = 0,34$; $p < 0,01$) існує між факторами оцінки й сили за особистісним диференціалом, що свідчить про зв'язок вольових сторін особистості з рівнем самоповаги. Високі значення фактора оцінки за особистісним диференціалом свідчать про те, що людина приймає себе як особистість, схильна усвідомлювати себе як носія позитивних, соціально бажаних характеристик, у

певному сенсі задоволена собою та результатами своєї діяльності. На користь цього положення можна навести дані кореляції ($k = 0,45$; $p < 0,01$) між рівнем самооцінки та оцінкою за особистісним диференціалом. Помірний високозначимий зв'язок між цими шкалами може виступати як показник динаміки зміни самооцінки залежно від рівня самоповаги і навпаки.

Занадто високий рівень самоповаги і самосприйняття знижує критичність людини стосовно власних якостей, самооцінка людини стає неадекватно завищеною. Занадто низький рівень самосприйняття призводить до заниженої самооцінки і не дозволяє людині повною мірою реалізувати особистісний потенціал у професійній діяльності.

Помірні кореляційні зв'язки також виявлені між шкалою оцінки за особистісним диференціалом і шкалами активності, мотивації. Розглянемо дані взаємозв'язки більш детально. Оцінка за особистісним диференціалом корелює ($k = 0,31$; $p < 0,01$) з активністю особистості (за тестом САН).

Дані кореляції свідчать про взаємозв'язок рівня самосприйняття і самоповаги людини зі швидкістю протікання психічних функцій. Даний зв'язок можна пояснити бажанням людини мобілізувати свої особистісні ресурси для досягнення мети діяльності. Це бажання пояснюється як прагнення людини досягти успіху у діяльності, що підтверджується високозначимим помірним зв'язком ($k = 0,32$; $p < 0,01$) між шкалами оцінки і мотивації. Рівень самоповаги людини прямо пов'язаний з мотивацією успіху у діяльності. Вольові компоненти особистості також добре корелюють із мотивацією успіху, що підтверджується даними кореляції між шкалами: сила за особистісним диференціалом і мотивацією ($k = 0,31$; $p < 0,01$). Особливо необхідно відзначити, що готовність особистості виступає як реалізація рефлексивного акту у професійній діяльності і тому вимагає від людини активних дій.

Дана теза підтверджується високозначимою помірною кореляцією ($k = 0,30$; $p < 0,01$) між шкалами активності (особистісний диференціал) і мотивації. Цей зв'язок можна пояснити специфікою вибірки випробуваних, котру складали викладачі фізичної культури. Для даних фахівців сфера спілкування є

домінуючою. Саме у сфері спілкування виявляється активність цих людей, їхні вольові якості. Між шкалами активності (особистісний диференціал) і сили (особистісний диференціал) кореляція помірно високозначима ($\kappa = 0,48$; $p < 0,01$), що підтверджує зв'язок вольових якостей з активністю особистості. Вольовій людині властиво докладати зусиль, бути більш активною для досягнення мети, активізувати власні психічні процеси і стани, що певним чином впливає на мотивацію людини. Зв'язок між шкалами мотивацій і сили (особистісний диференціал) помірно високозначимий ($\kappa = 0,31$; $p < 0,01$). Готовність до активізації психічних процесів буде тим більш високою, чим більшою мірою будуть актуалізовані відповідні мотиви. Нами було виявлено слабкий високозначимий зв'язок ($\kappa = 0,25$; $p < 0,01$) між рівнем мотивації і настроєм людини, де настрої можна розуміти як емоційне переживання сенсу діяльності і як чинник стійкості мотивації.

Отже, у результаті дослідження нам удалося довести наявність взаємозв'язку між основними компонентами психологічної готовності особистості до професійної діяльності. У процесі аналізу кореляцій була встановлена помірно високозначима кореляція ($\kappa = 0,45$; $p < 0,01$) між шкалами самооцінки та оцінки (особистісний диференціал), тобто зв'язок між рівнем самоповаги і самооцінкою (див. табл. 3). У цьому випадку певний рівень самоповаги може бути властивий лише особистісно зрілій людині. З іншого боку, адекватна й об'єктивна оцінка людиною власних можливостей спрямована на створення умов для оптимальної самокритики. З такими показниками, як активність ($\kappa = 0,21$; $p < 0,01$), настрої ($\kappa = 0,21$; $p < 0,01$) і мотивація ($\kappa = 0,20$; $p < 0,01$) самооцінка пов'язана слабо, однак зв'язки ці є високозначимими.

На основі аналізу одержаних даних видно, що у викладачів фізкультури переважають значення за шкалою мотивації, сили (особистісний диференціал) і рівня суб'єктивного контролю. Вони мають більш виражену мотивацію на успіх у діяльності порівняно з викладачами математики. Дане положення можна пояснити тим, що викладачі фізкультури більшою мірою упевнені у

собі, незалежні, схильні розраховувати на свої сили у важких ситуаціях, а також більш товариські та імпульсивні.

Таблиця 3

**Порівняльний аналіз результатів за шкалами рефлексії
та готовності між викладачами різних спеціальностей**

Назва шкали	U _{емп.}	U _{кр.}	Значення, р
Самопочуття	380,5		0,85
Активність	279		0,06
Настрій	386		0,92
Мотивація	267	291	0,04
Самооцінка	280		0,07
Оцінка (особистісний диференціал)	364,5		0,65
Сила (особистісний диференціал)	234,5	249	0,01
Активність (особистісний диференціал)	367,5		0,69
Рівень суб'єктивного контролю	214,5	249	0,003

Підсумовуючи все висвітлене в цьому дослідженні, під рефлексивною оцінкою ми розуміємо таку оцінку людиною своїх можливостей, яка дозволяє їй привести у відповідність власні можливості і вимоги діяльності. Це може бути досягнуто лише у тому випадку, якщо людина буде намагатися максимально наблизитися до об'єктивної оцінки. Рефлексія спрямована на досягнення такої об'єктивності, коли людині необхідно розуміти суспільний смисл професійної діяльності і приймати його для себе як мотив, який має спонукальну силу. Лише такий мотив, на наш погляд, буде розцінюватися як мотив успіху. Таким чином, доведений зв'язок рівня суб'єктивного контролю з

мотивацією особистості, рівнем її активності і з розвитком вольових якостей людини, про що свідчать значення за шкалами особистісного диференціала.

Зі зростанням педагогічного досвіду спостерігається помітне збільшення кількості викладачів, які належать до другого типу регулятивної підструктури (тобто таких, які володіють високою самооцінкою, помірковано високим рівнем мотивації, помірним рівнем домагань і середнім рівнем тривожності), і скорочення кількості педагогів першого і третього типів, які мають неадекватну самооцінку, нереалістичний рівень домагань, надто завищений або занижений рівень тривожності. Це свідчить про те, що в процесі професіоналізації багато викладачів набувають навичок самоконтролю, психічної саморегуляції, у них формується адекватна самооцінка, реалістичний рівень домагань, знижується рівень тривожності. Однак для тих педагогів, які не змогли перебороти труднощі, викликані неадекватною самооцінкою або нереалістичним рівнем домагань і рівнем тривожності та адаптуватися до навчального процесу, необхідно створювати певні умови для підготовки їх до вирішення проблем самовизначення, розвитку особистої рефлексії. Їх слід навчати навичок самоконтролю, саморегуляції, направляти освітні цілі у вузі на формування позитивної мотивації професійної діяльності і розвиток базових інтелектуальних якостей, які виступають психологічною основою інтелектуального росту особистості та її надійності у педагогічній діяльності. Доцільно також навчати педагогів правильно використовувати резерви своєї психіки, підвищувати здатність до гнучкого самоуправління, найбільш повно розкривати фізичні і психічні можливості, навчати їх подолання можливих наслідків психічного перенапруження, вміння підтримувати оптимум у відносинах з іншими людьми, поведінки, діяльності всього організму в умовах складного навчального процесу. Усе це приводить до єдиної мети – становлення глибокознаючої особистості, такої, що володіє собою, що саморозвивається і самореалізується, надійної особистості.

Таким чином, необхідно, щоб освітній процес у вузі був спрямований на розвиток особистої рефлексії та готував викладачів до вирішення виникаючих

професійних проблем. Треба намагатися підвищувати рівень самооцінки педагогів для поліпшення працездатності, тому що завищена самооцінка і перебільшене почуття контролю над подіями можуть витлумачуватися як егоцентризм. Освітні цілі і засоби у вузі повинні бути спрямовані на формування позитивної мотивації педагогічної діяльності, розвиток базових, інтелектуальних якостей особистості, таких, як компетентність, ініціатива, творчість, тому що саме вони виступають психологічною основою інтелектуального росту особистості та її надійності в освітньому процесі.

Список використаної літератури

1. Узнадзе, Д. Н. Теория установки / Д. Н. Узнадзе. – М. : ИПП, 1997. – 448 с.
2. Швырев, В. С. Рефлексия и понимание в современном анализе науки / В. С. Швырев // Вопросы философии. – 1985. – № 6. – С. 25–33.